

Ранко Поповић

ДУХ ПРЕДАЧКЕ РИЈЕЧИ

(Ристо Т. Пророковић, *Сабрана дјела*; Народна библиотека Невесиње, 2012.)

Ристо Т. Пророковић Невесињац припада оној плејади посленика јавне ријечи која је поткрај деветнаестог и почетком двадесетог вијека у Херцеговини и Босни носила луч просвјете и идеје српског националног ослобођења и уједињења. Рођен 1869, годину млађи од Алексе Шантића, он у тој плејади претходи Светозару Ђоровићу (1875-1919), Петру Кочићу (1877-1916) и Ринди Радуловићу (1880-1915), с којима је подијелио невеселу судбину рано сагорјелих бораца за националну идеју. Умро је у родном Невесињу 1908, скрхан туберкулозом, у 39-ој години живота, након што су га аустријске власти 1896. протјерале из земље, па је пребјегао најприје у Црну Гору, да би се скрасио у Србији, гдје је у периоду од 1902. до 1908. објавио своја најважнија дјела. У Невесињу је иницирао оснивање Српског пјевачког друштва *Застава*, већ као учитељ прве основне школе, отворене у родитељском дому, кући његовог оца Тома, невесињског трговца. Био је покретач и уредник кратковјеког политичког листа *Невесиње*. Основна школа у Невесињу носи његово име, али тек појавом *Сабраних дјела* Риста Пророковића завичај му се одужује у потпуности, обнављајући на прави начин свијест о значају књижевног рада овог заслужног, али готово заборављеног ствараоца.

Пророковићева *Сабрана дјела* чине заправо двије његове најзначајније књиге, обје у два дијела и са више издања – *Невесињска буна 1874. и почетак устанка у Херцеговини 1875. године* и *Једно љето четовања. Из живота херцеговачких хајдука*; затим историјска приповијест *Од једног крвика другоме. Из живота српског народа у Херцеговини*; историјска драма у три радње *"Војислав" или Устанак у Зети 1040. године*; приказ књиге политичких чланака Б. Никашиновића и полемички одговор Тому А. Братићу на његов приказ књиге *Једно љето четовања*, објављен у мостарском *Пријегледу Мале библиотеке*. Свеукупно, то је у овом издању 470 страница, рачунајући и предговор мр Момчила Голијанина, као и рјечник турцизама и мање познатих ријечи, биљешку о писцу и библиографију његових радова, те напомену издавача, што је дјело приређивача издања Љиље Ивезић.

Иако је имао и белетристичких амбиција, Пророковић је у основи љетописац херцеговачких буна и устанака од Вукаловићевог времена и првог Омерпашиног похода на Црну Гору, 1852, до 1878, кад су устаници умирени и разоружани, не својом вољом, него интервенцијом црногорске владе, непосредно уочи аустријске окупације. Типичан памтитељ и причалац по мјери свога завичаја и његове предањске, усмене културе, Пророковић је као писац успио да у цјелости сачува говорну једину и живописност

источнохерцеговачког нарјечја, што је, посебно из данашње перспективе, његова најочљивија списатељска врлина. Осим тога, био је и човјек књиге, упућен у политичке прилике свога времена, информисан и поуздан истраживач, а поготово добар зналац живота и менталитета народа коме је припадао. С те стране гледано, његово књижевно дјело данас је и прворазредно етнографско, односно антропогеографско штиво. Па ипак, оно по чему су Пророковићеви списи најближи данашњем читаоцу, превасходно у Републици Српској, садржано је у приликама и мотивима које су пратиле њихов настанак. Његова хроника устанка 1875. настала је, наиме, као одговор на општеувријежено мишљење у Србији његовог времена да је овај устанак изазвала и усмјеравала Аустрија. У предговору издању из 1902. аутор изражава разочарење оваквим мишљењем које је, каже, *чуо и од најкомпетентнијих историка*, а његово чуђење је *тијем више, што су неки од њих имали довољно и прилика и времена да се о томе тачно обавијесте; док су неки и лично судјеловали у ствари устанка, ако не на бојном, а оно на дипломатском пољу*. Он је такво мишљење сматрао *индиферентизмом* директно усмјереним против ослобођења и уједињења српског народа, *нарочито оног дијела његовог који се налази под Аустро-Угарском*. Осим тога, политичке околности које су пратиле објављивање Пророковићевих дјела у Србији, и његов лични политички статус, били су крајње неповољни: државна цензура зазирала је од замјерања Црној Гори и Аустрији, док писцу након 1902. није био могућ приступ цетињском архиву, као главном истраживачком извору. Данашњем Пророковићевом читаоцу бјелодано се указује да неке ствари ипак нису од јуче и сасвим му је близак и разумљив (јер је слично искуство у питању!) несносан положај херцеговачких устаника, *сламке међу вихорове* високе европске политике, којима је, упркос свим ранама и патњама, најтеже падало неразумијевање историчке браће из Србије и Црне Горе. Потпуно разумијевајући узроке и смисао устаничког прегнућа, Пророковић убједљиво одбацује сва накнадна политикантска домишљања о томе, тврдећи одлучно, између осталог, да је *пребацити Херцеговцима да су у невријеме устанак покренули, исто као пребацити Обилићу што се није стрпио у своје праведном гњеву*. Иако свјестан да се ради о органској цјелини, он се није дотицао устанка у Босни, *не због каквог намјерног подвајања*, како истиче, *него из ова два разлога: прво с тога, што о почетку и току устанка у Босни нијесам довољно обавијештен, нити имам потребне податке; а друго с тога, што се рад на устанку кретао у два правца, из Босне према Србији, а из Херцеговине према Црној Гори, те ће неки Босанац или Србијанац моћи боље одговорити истини у погледу устанка у Босни, него што бих ја то могао овога пута учинити*.

А како тек данашњем читаоцу изгледа слика духовног јединства српског народа у јединственој херцеговачко-црногорској акцији за ослобођење од Турака, од Вртијељке до Вучјег Дола, акције која није признавала политичке границе између двају покрајина! Као прави син свога Невесиња, Пророковић је прославио дух пуног народног јединства и безусловне братске слоге, гдје се с обје стране на сваки поклич за помоћ било спремно истог часа у *крв загазити*. Он је у том смислу посебно истакао улогу хајдучких и ускочких чета с обје стране, које су непрестано одржавале живим дух отпора турском завојевачу. *Ако се будна народна свијест*, вели Пророковић, *може сматрати као мост преко кога се из ропства у слободу прелази, онда се слободно може рећи да су хајдуци и ускоци били будни чувари тога моста, док се уморан народ, од ранијих похода и напора, одмарао и за нови прелазак приправљао*. Па ипак, ауторова истинољубивост није пропустила да укаже на чињеницу како је тај дух јединства био временом нарушен династичким интересима и званичном црногорском политиком, тако да је заједнички улог у крви на разне начине све

више био представљан као искључиво *црногорски*. На ту врсту замућивања историјских чињеница Пророковић је био нарочито осјетљив, освјетљавајући је понајвише преко личних односа појединих првака, гдје се по правилу сударају црногорска гордост (која не подноси право приговора) и херцеговачка одважност, која не трпи тиранију, па макар била и братска. Лако је зато одгонетнути зашто су овом хроничару устанка најближи јунаци попут Луке Вукаловића и Стојана Ковачевића. Луку он по нарави и јунаштву пореди с Карађорђем, а посебно истиче како је пао у немилост куће Петровића због отворене ријечи коју је знао рећи гордом војводи Мирку: *Ја и ти смо у свему равни. Ако си ти велики војвода црногорски, и ја сам ерцеговачки. Породица Петровића није ништа боља од породице Вукаловића. Ако сам ја пушке правео, и ти си дрва из Ловћена носио. Црногорци нијесу бољи јунаци од Ерцеговаца, већ ови од њих.* Не бојећи се гњева књаза Данила, Лука је једини имао петљу да на Цетињу не љуби руку кнегињи, јер се *заклео да турску и женску руку никуда пољубити неће*, а за ордење црногорско, па чак и руско, апсолутно непоткупљив, није давао пет пара. Пророковић, истина, наводи да је војвода Вукаловић *мало више волио пиће, а то је био узрок те је у бесједи често и претјеривао*, а онда, што је посебно дирљиво, опет има потребу да некако оправда тог бескомпромисног слободара, једнако отвореног и пред владоцем и сељаком, па додаје: *Пио је мало више, а то и с тога, што није пушио дуван.*

Исти разлози мотивисали су Пророковића да на посебно издвојеном мјесту у књизи *Једно љето четовања*, написаној по причању харамбаше Стојана Ковачевића, донесе и ово свједочанство: *"Освем Стојана Ковачевића, не признајем ни једноме живоме Црногорцу ни Херцеговцу да је више глава посјека"* – рекао је Новак Рамов Јововић, на Цетињу, приликом крштења престолонашљедникова, када је кнез истакао чивт малијех пушака, да их дарује најбољему јунаку. Једну је добио Стојан и она му се види за појасом, а другу је добио Новак: прву Херцеговац а другу Црногорац. Стојан је и главни актер епизоде у којој се описује како су здружене хајдучке чете Петка Ковачевића и попа Луке Јововића ноћу похарале Исовића торину у Гатачаком пољу и потјерале за Сомину петстотина овнова, те како се црногорска чета уплашила и смутила од турских кубура и кликовања. На одсјечну Стојанову опомену да не бјеже и да се не брукају, један ће одговорити: *Не брукамо, ни да Бог!*, на шта Стојан потегне нож и плане: *Шта "ни да Бог", неваљали кртолане црногорски! Угледали сте десет кобила гатачкије, па вам се чини да се цијело Гацко дигло за за вама! Натраг!* Наставак дијалога, кад већ Турци буду надбијени и стану бјежати, сав је у знаку менталитетске супротстављености гордости која ријеч протура умјесто дјела и истинског јунаштва, спремног и за опроштај:

Утекоше Турци! – кликне један Црногорац, од малопрешњијех бјегунаца, тргнувши нож.

Шта ћеш то?! – упита га Стојан зачуђено.

Загон за њима – а да што!

Сјед`, море, не помичи! Сад си ми се начинио мајчин јунак, пошто је душманин окренуо плећи!

Што рече, јадан?! – припита Црногорац пријетећи.

Заћеди то гвожђе, рођени, заћеди, па `ајде полако за мном! Јунаштво приштели за други пут, ће ти може ваљати!

Какав је Стојан на хајдучком дјелу, такав је Пророковић на списатељском: он оштро пориче књижевну пропаганду Т. Братића у корист Стевана и Богдана Зимоњића (иначе добре и заслужне стране) као иницијатора, односно челника устанка,

супротстављајући јој голе чињенице. Посебно се обрушава на једну Братићеву (*склепану*) десетерачку пјесму по којој испада да су *Невесинци и други Херцеговци покренули устанак из страха од војводе Богдана*, и разложно појашњава: *Војвода Богдан нигда није био ни толико дрзак, ни толико лакомислен, да овакве поруке шаље Невесинцима и другим Херцеговцима, а сваки гуслар зна да би се они на овакве поруке само насмијали, ако не би и то помислили, да је поручилац сасвим памет изгубио*. Урођена демократичност и неприкосновено право јавне ријечи међу српским народом Источне Херцеговине били су основна препрека да се ту успостави некакав повлаштени домаћи патрицијат, јер Херцеговци се нису бунили зато да би турску тиранију замијенили домаћом.

Да је Ристо Пророковић у душу познавао тај устанички нараштај Херцеговаца, понајбоље свједочи дводјелна књига *Једно љето четовања*, која би се могла звати и *Хајдук Стојан* (као неки херцеговачки *Хајдук Станко*), кад све оно што је у њој изнесено не би била цијела истина коју је, рекосмо, посвједочио главом Стојан Ковачевић. (Пророковић је иначе имао прворазредне информаторе, најзнатније устаничке прваке, али је, увијек кад је био у прилици, провјеравао и званичне изворе, првенствено оне архивске.) Живот и *прикљученија* хајдучке чете Петка и Стојана Ковачевића, у времену од 1855. до битке на Граховцу, описани на фактографски поузданој историјској полеђини, садрже ванредне физичке и карактеролошке портрете јунака, али и амбијентацију и сценичност на којима би аутору могли позавидјети понајбољи српски реалисти његовог времена. Писцу је изнад свега било стало да феномен хајдучије у Херцеговини искључиво прикаже какав је уистину био, као важан чинилац општег српског ослободилачког покрета против отоманског завојевача, изворно ослоњен на хајдучку традицију времена Првог српског устанка и праве српске хајдуке попут Главаша, Чарапића и Хајдук-Вељка. Међу херцеговачким хајдуцима и ускоцима, изричито наглашава Пророковић, *није се налазило онаквије бездушника, са каквијем се, збиља, понекад сретамо* (под именом хајдука) *у старијим горама шумадијским па и у новој Србији*. Занимљиво је да је ово дјело у рукопису откупила *Задужбина Стаменковић* за ондашњих двије хиљаде динара (1907), али она се није појавила као издавач, јер је оцјењивачки одбор Задужбине заузео становиште да се том књигом *вријећају осјећају наше браће муслимана у Босни и Херцеговини*. Пророковић овако коментарише ту одлуку: *Браћи муслиманима – ако њихово братство према нама није сумњиво – не може бити криво кад прочитају да су наши хајдуци били много бољи него што су их они замишљали. Они су о њима имали само рђаво мишљење, представљајући их себи као окорјеле зликовце и разбојнике; зато треба да им буде мило кад чују да су ови горитаџи имали пред очима једну узвишену идеју, која заслужује поштовање и од противника; и да се нису одметали у гору ради пљачке, шићара и убијања, него ради освете над зулумћарима који су их на тај пут нагнали*. Поред двојице Ковачевића из Срђевића, браће од стрица Петка и Стојана, потврђују то својим животним причама и остали из дружине: Ристо Манојловић - Биједић из Корита, Малета Поповац из Срђевића, Илија Суџум испод Осоја у кадилуку билећком, Сава Пејовић и Малиша Нинковић из Рудина, Стеван Прдеклић из Бањана, Михајло Курдулија из Корита, Лако Бјелетић из Прераца, Ђуро Алексић из Подврши Рудинске, Михајло Попара из Кукричја, Милутин Васков Бјелица из Дабра, Марко Продрибабић и Ђорђије Тијанић из Пиве, Филип Мандић из Дулића, Тешо Давидовић из Самобора, Мићо Шкиљевић с Плати, Мркоје Хаџић из Бодежишта, Боро Кривошијанин, Стеван Деретић и Станко Тресковић из Кривошија.

Ти прегатоци слободарског идеала у Пророковићевој књижевној слици су одиста животни у пуном смислу ријечи; *заточници мријет навикнути*, људи вични свакој невољи и трпњи, вазда спремни стићи и утећи, али и разговорције и шалције; плаховити често и јогунасти попут дјеце, али пожртвовани другови, који држе до части и образа и умију да разумију људске слабости. Животним их чини, заправо, пишчево приповједачко мајсторство, смисао за наизглед споредан, али упечатљив и увјерљив детаљ амбијента и ситуације у којој дјелују. Ево како Стојан на брзу руку и пред опасношћу да буде откривен, ложи ватру на Моринама да загрије обољелог побратима Риста Манојловића: *Прикупивши дрва и суварака подоста, донесе и наложи поред болесника. Из силаха извади техару, а из ове кресиво, укреше у труд и пропири га. Кресиво побаци, те дохвати шаку шушања, труд тисне у њ, махне руком око себе неколико пута, шушањ плане, он га тисне у суварке, плану и суварци.* А ево како изгледа хајдучко пуњење пушке, са епском реминисценцијом, у јек боја с Турцима на Гласиначком пољу, након издаје попа Косорића:

*"У трку је пушку напунио,
Јер је таки адет у ајдука."*

И они су, у току тога боја, више пута у трку пунили.

*На први поглед рекао би да то није ништа необично, али није тако. Да се напуњај на најбржи начин изврши, требало је ипак учинити све што се и у редовнијем приликама тражи. Једном руком држати пушку, другом извадити фишек из фишек-кесе, зубима му одгрести врх, барут сасути на дно цијеве, извадити шипку и сабити; зрно и артију, као и сукију, тиснути па и то сабити на барут, вратити шипку на своје мјесто, потпрашити, навити, нанишанити и тек онда опалити. Па још, за промјену, сцена брзог и нехотично комичног хајдучког ручка између двије потјере: *Брже-боље налију воде у млијечни котао, наставе на ватру и подложе сувијем плотом. Пошто вода узаври, докопају врећу с брашном, те накрени баи онако одока. Дотле приспију и остали и посједају испред куће, очекујући качамак. Пет брата Рогоја стану око села на стражу, да их не би потјера изненадила. Сава донесе један колац, те он и Стојан прихвате објеручке мутити качамак. Једна жена донесе и саспе у котао четири оке масла. Мало траја, док полеће колац по котлу – готов качамак.**

На кући двоја врата. Дохвате два млијечна саплака, а дружини реку да по двојица улазе на једна врата, па пошто приме тајин, да на друга излазе. Почну дијелити. Качамак масан, али врућ одвише. Људи узимају у руке и једу одмах, јер се нема кад чекати. Многи опржили и руке и језик. Неки ћуте, а неки вичу:

- Ох! Уз'о час га изио!

На моменте страшни и неумољиви осветници, гороломи и главосјецци, ти херцеговачки хајдуци често су бивали неочекивано дјетињасти, чисти, безазлени, склони шали и игри. То потврђује и чувени харамбаша Перо Тунгуз, потоњи подгорички сужањ, који је, упркос опрезу и противљењу народних првака, на своју руку убрзао почетак устанка. Кад је он с четом пресрео у Бишини, на Ћетној Пољани, трговачки караван и побио кириције, Турке Подвелешце, међу заплијењеном робом нашао се неким чудом и један сунцобран кога је *шале ради разнео над собом*, каснећи у повлачењу. Тако га је затекла и турска потјера из касабе и до те мјере остала затечена и збуњена тим призором да је мутесариф забранио да се пуца. Готово надреалан случај и дјетиња радозналост спасили су тако гласовитог четобашу, који је одмах након тога с дружином поклао на Удрежњу најбоље браве Николе Вујадиновића-Самарције, под изговором да је ријеч о

турској удворици, што је додатно отежало његову позицију пред старјешинама. Свака могућност литераризације и циљаног очуђења овдје је искључена, јер су подаци из прве руке, пошто је и харамбаша Перо био Пророковићев информатор, као што су у његове књиге ушла и свједочења Јована Гутића, Илије Стевановића, Јована Голијанина, Пера Говедарице, Лазара Сочице, Мрдака Лубурића, Тривка Вукаловића, и осталих виђенијих учесника устанка. Иако у дјетињем узрасту, сам Ристо Пророковић је ипак био свједок устанка, па у књизи преноси један упечатљив детаљ свога раног сјећања, градећи на њему још упечатљивију, по свему драмску сцену: *Писац овијех редака тада је био у 6-ој години, али се добро сјећа момента кад су Турци потрчали у Бишину. Хаџи-Дервиш Пекушић појахао његова брњаши, засукао рукаве до рамена, извадио сабљу још пред кућом, наљутио коња, па натјерао кроз чаршију. Брњаши скаче, а Хаџи-Дервиш виче: "Удри сваког крсти ли се крстом!" На повратку из Бишине био је мирнији.* Много је сличних сцена код Пророковића, јер његов књижевни дар посебно долази до изражаја кад је у питању убрзана, сценична наративна, пуна динамичног покрета и акције.

Сабрана дјела Риста Т. Пророковића Невесиња представљају значајан издавачки подухват усмјерен на оживљавање књижевне и културне баштине, каквих би код нас требало бити знатно више. Пластично и колоритно одсликано негдашње вријеме у дјелима наших старих писаца данас нам може бити веома корисно огледало и знатна помоћ у самјеравању сопственог доба. Да не говоримо какав је то, сам по себи, дар књижевним сладокусцима и, посебно, стручњацима које занима историја наших народних говора и литерарног језика.